
ДУХОВНА І НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА

УДК 378.147:373.3.011.3-051]:001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2020-17-2.131-137

Наталія Гудима

ORCID 0000-0002-6192-3779

кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Наталія Мелєксєцева

ORCID 0000-0003-0330-2920

кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Ольга Ковальчук

ORCID 0000-0003-3100-2538

кандидат педагогічних наук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІДЕЇ І. ОГІЄНКА В ПІДГОТОВЦІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Розглянуто питання використання лінгвістичної та науково-педагогічної спадщини визначного культурного, церковного й наукового діяча, ученого-славіста, історика, педагога Івана Огієнка в процесі підготовки сучасного вчителя початкових класів.

Ключові слова: мова, культура, компетентності, родина, історія, звички, формування, молодші школярі, педагог, Нова українська школа.

В умовах сучасного українського суспільства перед учителем загалом та вчителем початкової школи зокрема постає проблема успадкування духовних надбань народу та використання їх у процесі становлення національною особистості молодшого школяра. У зв'язку з цим актуальною вбачаємо спадщину учених минулих років і сьогодення. У світлі вимог розвитку сучасної початкової школи на часі є питання про вивчення наукової спадщини українських учених. Серед вагомих і яскравих непересічних постатей в українській культурі та педагогіці особливе місце належить Івану Огієнку, відомому всьому світу як визначний діяч науки й освіти.

Педагогічну спадщину Івана Огієнка розглядали і вивчали такі сучасні вчені, як Л. Березівська, Н. Дічек, В. Ляхощкий, А. Марушкевич, М. Тимошук,

3. Тіменик, В. Пашенко й ін. Науковці наголошували на актуальності, доцільності та своєчасності багатьох думок І. Огієнка щодо становлення педагога. Дослідженню лінгводидактичних ідей Івана Огієнка в контексті мовної початкової освіти присвячено праці Л. Варзацької, М. Вашуленка, П. Кононенка, Л. Паламар, О. Хорошковської та інших учених і методистів. Зважаючи на сьогоднішню освітню ситуацію в Україні, досвід навчання та виховання учнів початкових класів Івана Огієнка вважаємо цінним для підготовки учителя початкових класів, зокрема формування компетентностей майбутнього педагога закладу загальної середньої освіти в умовах Нової української школи, що й зумовило актуальність наукової розвідки.

Метою статті є розглянути питання використання лінгвістичної та науково-педагогічної спадщини визначного культурного, церковного й наукового діяча, ученого-славіста, історика, педагога Івана Огієнка в процесі підготовки сучасного вчителя початкових класів.

Завдання навчання та виховання молодших школярів, на думку І. Огієнка, реалізують насамперед через глибоке вивчення і розуміння рідної мови, історії, збереження традицій народу, повсякденне використання його багатющої скарбниці виховних настанов, методів і засобів. І. Огієнко дає настанови, як треба виховувати дітей, які гуманістичні цінності варто формувати, подає правила, якими повинна керуватися молодь, щоб досягти висот моралі, добропорядності, християнського благочестя.

І. Огієнко був педагогом-практиком усіх рівнів від початкової до вищої школи. Багатий педагогічний досвід (1909-1919) сприяв Іванові Огієнку в реформуванні школи. Головні завдання Огієнко-міністр убачав в онаціональненні освіти (через знеросійщення), утворенні нової духовної атмосфери, зміщенні цінностей освіти з самодержавних на національні та загальнонародські, в неухильному та всебічному творенні єдиної школи в Україні. Докладний аналіз лінгводидактичного спадку І. Огієнка допомагає визначити розуміння ним змісту освіти, принципів побудови навчально-виховного процесу з рідної мови, конкретних методів та прийомів навчання. На думку Івана Огієнка, зміст освіти і виховання тільки тоді буде успішним і спроможним творчо розкрити та розвинути індивідуальні здібності учнів, їхні інтелектуальні можливості і нахили, коли він співзвучний із багатомовною культурою рідного народу.

Успіх справи виховання визначається тим, наскільки батьки, вчителі, вихователі усвідомили свою національну сутність, прониклися ідеєю гармонійного виховання особистості, осягли творчий набуток народних методів і засобів виховання та співвіднесли його з досягненнями сучасної педагогічної науки. Науковий спадок І. Огієнка містить низку рекомендацій, порад, положень щодо змісту, форм, методів і засобів виховання, застосування яких сприятиме удосконаленню системи виховання шкільної молоді.

1. У Новій українській школі визначено базові компетентності вчителя початкової школи. Визначальною є професійно-педагогічна компетентність, що передбачає обізнаність із новітніми науково обґрунтованими відомостями з педагогіки, психології, методик, інноватики для створення освітньо-розвивального середовища, що сприяє цілісному індивідуально-особистісному становленню дітей молодшого шкільного віку; здатність до продуктивної професійної діяльності на основі розвиненої педагогічної рефлексії відповідно до провідних ціннісно-світоглядних орієнтацій, вимог педагогічної етики та викликів початкової школи [1].

Іван Огієнко розумів навчання як організовану пізнавальну діяльність, яка повинна здійснюватися в освітньому закладі під керівництвом кваліфікованого вчителя.

У ході пояснення нового матеріалу під час роботи у навчальних закладах різного типу Іван Огієнко особливо дотримувався принципу науковості. Пояснення мовних явищ відбувалося з урахуванням рівня підготовленості слухачів, з опорою на доведені наукою факти, з історичним поясненням, логічно, з дотриманням принципу послідовності й систематичності.

У спогадах учнів та студентів Івана Огієнка знаходимо слова захоплення цим блискучим викладачем, який пояснював просто, яскраво, доступно і завжди опирався на пройдений матеріал. Завдання, які ставив Іван Огієнко перед учнями, були зрозумілими, викладені у чіткій та лаконічній формі, з урахуванням вікових особливостей та індивідуального сприймання матеріалу: спостережливості, працездатності, пам'яті, волі учня [3].

Серед методів навчання Іван Огієнко надавав перевагу бесіді, розповіді, виконанню вправ, роботі з книгою, використанню наочних посібників. Так, бесіда, за І. Огієнком, повинна будуватися за схемою питання-відповідь, причому питання мають будуватись у такій формі, щоб вони сприяли розвитку пізнавальної активності учня. Така бесіда завершується підсумками, висновками чи виведенням правил із наступним їх закріпленням.

Важливими, на думку Івана Огієнка, є методи використання наочних посібників. У його навчальних посібниках багато схем, таблиць, ілюстративного матеріалу, що полегшують засвоєння та систематизацію знань учнів. Підручники, укладені І. Огієнком, мають чітку структуру, відповідають сучасним дидактичним принципам. Учений чітко дозує навчальний матеріал, диференціює завдання, враховує міжпредметні зв'язки [4].

2. У Концепції «Нова українська школа» до соціально-громадянської компетентності належить розуміння сутності громадянського суспільства; володіння знаннями про права і свободи людини; усвідомлення глобальних (зокрема й екологічних) проблем людства і можливостей власної участі у їх розв'язанні; усвідомлення громадянського обов'язку та почуття власної гідності; вміння визначати проблемні питання у соціокультурній, професійній сферах життєдіяльності людини та віднаходити шляхи їх розв'язання; навички ефективної та конструктивної участі в цивілізаційному суспільному розвитку; здатність до ефективної командної роботи; вміння попереджувати та розв'язувати конфлікти, досягаючи компромісів [1].

На думку Івана Огієнка, важливе місце в системі національного виховання займає історія, тобто реальні події, факти про виникнення, становлення і розвиток свого рідного народу і нації. Вважав, що знання з історії свого краю містять високий виховний потенціал і сприяють формуванню національного світогляду, свідомості, самосвідомості й духовності. Погляди Івана Огієнка на роль історичних фактів у виховній роботі простежуються в багатьох його працях. Педагог-мислитель застерігав від «перекручування» історичних фактів і подій. Він наголошував на тому, що кожен вихованець повинен знати з дитинства, шляхом навчання, що український народ «має свою довгу історію». Рідна історія дає знання про виникнення, становлення й розвиток свого народу. У дітей пробуджують розуміння історії та інтерес до неї, духовність, історичну пам'ять, усвідомлення себе як частини народу. У доступній формі дітей знайомлять із сучасними соціальними процесами національного відродження [3].

Іван Огієнко великого значення надавав ознайомленню дітей із національними звичаями та обрядами. Учений доводив необхідність формування в підростаючого покоління поваги до звичаїв свого народу. Звичаї він поділяв на родинні (домашні), релігійні, загальнонародні. Іван Огієнко орієнтував на прилучення мо-

лоді до дотримання обрядів свого народу, оскільки вони поєднують у собі багато естетичного, морального, етичного, історичного і філософського. Звичай та обряди об'єднують минуле і сучасне, свідчать про наявність етнічної спільності людей. «У який бік не поглянемо, скрізь бачимо, як оригінально, своєрідно складає свою культуру народ український», – зазначав великий мислитель. Підтвердження цих думок знаходить своє відображення і в сьогоденній практиці навчально-виховної роботи з дітьми. Жодна родина, жодний заклад освіти не має обходитися без використання народних традицій, звичаїв та обрядів [3]. Це той фундамент виховання, що переходить і передається з покоління в покоління. На основі народних традицій у дітей формуються норми й правила моральної поведінки, світосприймання. Традиції – це живий пізнавальний, емоційний, зрозумілий зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім народом. Прилучаючись до традицій, наслідуючи їх, діти вбирають їх пізнавальний, психологічний, моральний, естетичний зміст [4].

До цінних джерел національного виховання вчений відносив фольклор – «найкращий здобуток старовини, що має вплив на стару й нову українську літературу». Виховання засобами фольклору впливає на розвиток емоційної сфери дитини, сприяє формуванню глибоких духовних почуттів підостаючої особистості, «допомагає відтворити картину світу в традиційних для народного світогляду формах: казках, прислів'ях, приказках, забавлянках, колісанках, мирилках, потішках тощо» [4].

І. Огієнко вважав, що потрібно шанувати свій національний одяг, адже «Кожна людина найкраще виглядає тільки в своїй рідній одежі» [3].

3. Загальнокультурна компетентність – здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід і почуття за допомогою мистецтва; усвідомлення власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших.

Особливу увагу як засобу виховання, вважав Іван Огієнко, потрібно приділяти рідній природі. «Пишна природа чарівного краю нашого сама нахилила своїх мешканців до замилювання у всякім мистецтві», – писав він [4]. Природа рідного краю є основою матеріальної і духовної культури народу. Природні чинники, що зумовили національні особливості українців, формують у дітей чуття єдності, гармонії людини й природи. Дитяче чутливе сприймання природи як живого організму, зустріч її з тасмницями, прагнення досягнути їх, породжує любов до природи, екологічне світобачення.

Саме досконале знання рідної мови І. Огієнко вважав високою ознакою культурності людини. Та ж людина, яка не вивчила «своїї соборної літературної мови, не може затися вповні інтелігентною, бо бракує їй найважливішої й найбільшої частини духової культури» [4]. Культури мовлення ж слід дотримуватися школярам навіть у повсякденному міжособистісному спілкуванні: спілкуючись між собою, «середньошкільна молодь» мусить конче виправляти «один одному помилки супроти літературної мови» [4].

Не менш важливу цінність має і народне мистецтво. Українці, вважав учений, мають багатющу спадщину національного мистецтва. На його думку, виховання засобами народного мистецтва – «глибоко змістовне», «прислоїне» [4]. Мистецтво, сконцентроване в естетичній формі, матеріалізує національний дух народу в проявах його творчості. Твори українських скульпторів, художників, народних митців яскраво відбивають риси національного характеру і відображають життєвий уклад, історію й культуру народу України. Народне мистецтво в його різноманітних видах і жанрах формує в дітей естетичні смаки, відчуття багатства, краси національного духу. Народна творчість виявляє у дітей потяг до прекрасного, породжує бажання розвивати традиційні форми мистецтва. Мистецькими традиціями мають бути просякнуті всі сфери життя дітей.

Особливого значення Іван Огієнко надавав вихованню піснюю. «Пісню утворив наш народ такою, як ніхто з інших народів... Наші пісні – це тихий рай. Це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними» [3]. Вони впливають на формування гордості за свій народ, його минуле, спонукають дітей прилучатися до цього виду народної творчості. Засвоєння національної музичної культури дітьми зумовлене національним музичним генотипом. Це вироблена поколіннями сукупність музичних структур і засобів, які передаються, закріплюються спадково і забезпечують природне органічне сприймання та переживання. Органічність сприймання і переживання фольклорного музичного мистецтва зумовлюється вродженою готовністю дитини до сприймання інтонаційного багатства рідної національної музики й мови, особливостей їх ритмічного інтонування тощо [4].

Наголошував учений на тому, що потрібно берегти свої українські пісні, тому що українська пісня, за переконанням І. Огієнка, «глибокозмистовна, пристойна, навчальна», «вона завжди веселить людське серце й потішає душу», «очищує й гартує нам духа» [3].

4. У сучасній освітній парадигмі сформована мовно-комунікативна компетентність дає змогу володіти системними знаннями про норми і типи педагогічного спілкування в процесі організації колективної та індивідуальної діяльності; вміти вислуховувати, обстоювати власну позицію, використовуючи різні прийоми розмірковувань та аргументації; розвиває культуру професійного спілкування; дає змогу досягати педагогічних результатів засобами продуктивної комунікативної взаємодії (відповідних знань, вербальних і невербальних умінь і навичок залежно від комунікативно-діяльнісних ситуацій) [1].

Одним із головних виховних чинників педагог уважав виховання дітей рідною мовою. Спілкування батька й матері з дитиною своєю мовою підвищує рівень її свідомості, формує гідність, моральні якості.

Оберігати свою рідну українську мову: «... це та мова, якою рідна мати співала над нашою коліскою наші найперші пісні, що бринять нам янгольськими звуками, яких ми ніколи в житті не забуваємо й не забудемо.... І як ми любимо свою рідну матір, так само ми повинні любити й свою українську мову. І не тільки любити, а й шанувати та берегти її» [3].

Іван Огієнко дав настанови, як треба здійснювати національне виховання підростаючого покоління: прищеплювати любов до свого народу, народної творчості, рідної мови. «В самій мові нашій одбився дух нашого народу, по корнях слів можна довідуватись і про культуру нашу», – писав він. Заслуга Івана Огієнка полягає і в тому, що він розкрив основні засоби здійснення національного виховання підростаючого покоління. За твердженням педагога, «мова нерозривно пов'язана з народом та його історією, і коли ми мусимо любити свій народ, то тим самим мусимо любити і берегти й свою рідну мову, бо без мови народ не може існувати». Спираючись на власний досвід, Іван Огієнко доводить, що «безмовний народ – не народ» [3]. Спілкування з дітьми своєю мовою веде до підвищення свідомості, формує гідність, високі моральні якості. «Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу, бо рідна мова – то основа нашої історії, як душа цього народу» [4]. На думку Івана Огієнка, мова – це найкращий вихователь, бо завдяки їй формуються основи духовного світу дитини, тільки вона (мова) може забезпечити повноцінне життя особистості.

5. Психологічно-фасилітативною компетентністю є усвідомлення ціннісної значущості фізичного, психічного і морального здоров'я дитини; здатність сприяти творчому становленню молодших школярів та їхній індивідуалізації [1]. Пріоритетну роль у формуванні особистості Іван Огієнко відводить ро-

дині, яка є, на його думку, джерелом національного духу, високої свідомості й моралі. «Чого батько і мати навчають у родині, з тим і в світ піде дитина», – вказував педагог [3]. Дослідити просвітницької та педагогічної діяльності Івана Огієнка А.А. Марушкевич зазначає, що основними засобами родинного виховання мислитель вважав мову, материнський і батьківський вплив, рідномовне оточення, етнічне середовище. Крім того, учений підтримував думку про виховання в дітей поваги до моральних законів свого народу, яка виробляється в родині, насамперед, прикладом батьків, старших братів і сестер, інших осіб. Батько і мати повинні докласти зусиль для забезпечення дитині рідномовного оточення, щоб не сталося пізніше відокремлення її від української нації. Відчуження від своєї нації Іван Огієнко розглядав як скривдження людини на все життя, забуття нею духовних заповітів предків. Батьки, як перші педагоги, покликані створити умови для повноцінного фізичного та психічного становлення особистості, сформувати активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу. Сім'я несе повну відповідальність за розвиток, виховання і навчання своїх дітей. Ніяким соціальним інститутом не можна замінити рідне родинне оточення, яке забезпечує входження дитини у великий життєвий світ. Саме в сім'ї дитина здобуває початкові знання, вміння та навички, завоює норми і правила поведінки, здобуває певний соціальний досвід.

І. Огієнко вважав, що тільки компетентний учитель, який упродовж усього життя самовдосконалюється, може належним чином забезпечити інтелектуальний і духовний розвиток підростаючого покоління. Учитель посідає центральне місце в педагогічному процесі, виробивши до себе позитивне ставлення вихованця, і впливає на свідомість, підсвідомість і почуття дитини, яка відчуває моральний потяг до вчителя, бо від його слова отримує живлення для своєї думки.

Отже, у своїй діяльності вчителю потрібно переосмислити власну позицію в освітньому процесі, оновити професійне мислення, зосередити свою увагу на самоосвіті, систематичному аналізі власної педагогічної діяльності, відстеженні результативності своєї роботи через систему моніторингу. Новий учитель має навчити дітей активності, навикам співпраці в команді, коли учні можуть доповнювати один одного, стимулювати до саморозвитку та самовдосконалення.

Список використаних джерел і літератури:

1. Концепція Нової української школи. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>.
2. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / за заг. ред. Н.М. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2018. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2018/12/12/11/20-11-2018rekviz.pdf>.
3. Огієнко І. Рятуння України / упоряд., авт. передм. та комент. М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, учнів і широкого громадянства. Київ: АТ «Обереги», 1994. 72 с.
5. Тимошик М.С. «Лишущ навикі з чужиною...» Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / передмови О. Кравченка, В. Скопенка. Київ: Наша культура і наука; Вінніпег: Український православний Собор Св. Покрови, 2000. 548 с.
6. Яким має бути вчитель Нової української школи. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/1973-yakim-ma-buti-vchitel-novo-ukranksko-shkoli?error=1>.

References:

1. Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>.

2. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia / za zah. red. N.M. Bibik. Kyiv: Litera LTD, 2018. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Novyny/2018/12/12/11/20-11-2018rekviz.pdf>.
3. Ohiienko I. Riaturvannia Ukrainy / uporiad., avt. peredm. ta koment. M.S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2005. 464 s.
4. Ohiienko I. Nauka pro ridnomovni oboviazky: ridnomovnyi katekhyzys dlia vchyteliv, robotnykiv pera, dukhovenstva, uchniv i shyrokoho hromadianstva. Kyiv: AT «Oberehy», 1994. 72 s.
5. Tymoshyk M.S. «Lyshus naviky z chuzhynoiu...» Mytropolyt Ilarion (Ivan Ohiienko) i ukrainske vidrozhennia / peredmovy O. Kravchenka ta V. Skopenka. Kyiv: Nasha kultura i nauka; Vinnipeg: Ukrainskyi pravoslavnyi Sobor Sv. Pokrovy, 2000. 548 s.
6. Yakym maie buty vchytel Novoi ukrainskoï shkoly. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/1973-yakim-ma-buti-vchitel-novo-ukrainsko-shkoli?error=1>

In the conditions of modern Ukrainian society, the primary school teacher faces the problem of acquiring the spiritual heritage of his nation and using it in the process of formation of junior pupils' national-language personality. In this regard, the question of learning the scientific heritage of Ukrainian scientists of the past and present is of great importance, especially in the process of New Ukrainian school development.

Among the important and bright outstanding figures in Ukrainian culture and pedagogy, Ivan Ohiienko, known as a prominent figure in science and education, takes a special place. His scientific works contain a number of recommendations and advice on the content, forms, methods and means of education, the use of which will contribute to the improvement of the primary education system. According to Ivan Ohiienko's ideas, the tasks of primary education are realized first of all through learning and understanding of the native language, history and national traditions.

I. Ohiienko believed that only a competent teacher, aimed at self-improvement, can properly ensure the intellectual and spiritual development of the young generation. The teacher occupies a central place in the pedagogical process in the case of the pupil's positive attitude to him, and affects the child's consciousness, subconscious and feelings.

Modern teacher has to rethink his own position in the educational process, update his professional thinking, focus on self-education and systematic analysis of his own teaching activities, tracking the effectiveness of their work through a monitoring system. The new teacher should teach children activity, teamwork skills, when they can complement each other, stimulate their self-development and self-improvement.

Key words: language, culture, competencies, family, history, habits, formation, junior pupils, teacher, New Ukrainian school.

Отримано: 21.10.2020 р.